

Terje Ogden

Sosial kompetanse og problematferd i skolen

*Kompetanseutviklende og problemløsende
arbeid i skolen*

GYLDENDAL

AKADEMISK

© Gyldendal Norsk Forlag AS 2001
1. utgave, 1. opplag 2001

ISBN 82-05-28088-6

Omslagsdesign: Merete Berg Toreg
Sats: laboremus prepress as
Brødtektst: Adobe Garamond 11,5/13,5 pkt
Papir: 90 g Bulky Partner
Trykk: AIT Gjøvik AS 2001

Alle henvendelser om boken kan rettes til
Gyldendal Akademisk
Postboks 6730 St. Olavs plass
0130 Oslo

www.gyldendal.no/akademisk
akademisk@gyldendal.no

Det må ikke kopieres fra denne boken i strid med åndsverkloven eller avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk. Kopiering i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning, og kan straffes med bøter eller fengsel.

Forord

For vel ti år siden skrev jeg boka «Atferdspedagogikk i teori og praksis» der jeg presenterte ulike tilnærminger eller strategier i undervisning av elever med atferdsproblemer. Boka har i mange år blitt flittig lest av lærere og andre som arbeider i skolen. Da jeg skulle revidere boka, fant jeg ut at det var nødvendig å omdisponere stoffet og faktisk skrive en helt ny bok.

Den forrige boka bar preg av at atferdsproblemer var tema for en utvalgt gruppe lærere som arbeidet med spesielle elever i spesielle klasser og skoler. I dag har atferdsproblemer blitt en utfordring som de fleste lærere møter i sitt daglige arbeid, og som derfor angår langt flere. Denne boka bærer derfor preg av at skoleorganisasjonen har blitt en nøkkelfaktor i det forebyggende og problemløsende arbeidet. Likevel er det i undervisningen at læreren har de beste mulighetene til å påvirke gjennom egen innsats, og klasseromspektivet står derfor sentralt. Et annet nytt trekk i bildet er at forskningen har overtatt som drivkraft i fagutviklingen på området. Selv om også denne boka inneholder god praksiskunnskap, er forskningen viet stor oppmerksomhet. Jeg har inkludert resultater fra mine egne forskningsprosjekter sammen med relevante bidrag fra internasjonale undersøkelser. Et tredje utviklingstrekk avspeiler seg i bokas tittel og viser at et ressursorientert perspektiv har fått en mer sentral plass. Sosial kompetanse er et viktig begrep og formidler at skolen gjennom sine pedagogiske påvirkninger kan bidra til at elevene blir bedre i stand til selv å løse konflikter og å skape et godt læringsmiljø.

Jeg vil rette en takk til Eyvind Lindberg, Erik Larsen, Terje Manger og Mari-Anne Sørli som på ulike måter har bidratt med inspirasjon og ideer. En takk går også til Torunn Ogden som i arbeidet med manus blant annet har sørget for å få litteraturreferanser og henvisninger på plass. Dessuten har jeg gjennom undervisning, foredrag, veiledning og forskningsprosjekter møtt lærere, studenter og andre som har formidlet sine forslag og synspunkter. De fortjener også en stor takk.

Moss/Oslo 2001

Terje Ogden

Innhold

Kapittel 1

<i>Problematferd i skolen</i>	13
Begrepsbruk og definisjoner	14
Definisjoner	15
Individuelle forskjeller og mangfold blant elever	17
Aldersforandringer	20
Atferdsproblemer og sosial kompetanse	23
Omfanget av atferdsproblemer	25
Elevatferd og læringsmiljø i norsk grunnskole	28
Et variert bilde av atferdsproblemer i skolen	28
Hva påvirket lærernes vurderinger av elevatferd og læringsmiljø?	31
Skoleforskjeller	35
Oppsummering og kommentar	35

Kapittel 2

<i>Utvikling av atferdsproblemer</i>	39
Et kort historisk tilbakeblikk	39
Teorier om utvikling av atferdsproblemer	42
Pattersons teori om sosial læring og sosial interaksjon	42
Sosial kontrollteori	46
Risiko for utvikling av atferdsproblemer	46
Individuell risiko	47
Miljømessige risikofaktorer	49
Familiefaktorer	50
Risiko og modererende forhold	53
Oppsummering og kommentar	54

Kapittel 3

<i>Perspektiver på endring</i>	56
Fra individ- til systemperspektiv	57
Det juridiske perspektivet – barns rettigheter	59
Et diagnostisk og et sosialøko­logisk perspektiv	60
Problem- og avviksorientering vs. ressurs- og kompetanseorientering	61
Diagnoser vs. funksjons- og utviklingsprofiler	62
Spesialist- eller generalisttilnærming – integrerte tjenester	63
Profesjons- vs. foreldre- og familieorientering	64
Endring i et sosialøko­logisk perspektiv	65
Endringer i skolekulturen	66
Økosystemisk endring	68
Atferdsøko­logi	68
Makrososiale og mikrososiale endringer	70
Fra makro til mikro: medieringsperspektivet	72
Et sosialt-kognitivt perspektiv på endring	72
Oppsummering og kommentar	73

Kapittel 4

<i>Undervisningsstrategier</i>	76
Psykodynamisk tilnærming	77
Hva har psykodynamisk teori bidratt med?	77
Psykodynamisk problemforståelse	80
Hva har ego-psykologien bidratt med?	81
Ego-begrepets betydning	82
«Ego-støttende» pedagogikk	83
Vurdering av den psykodynamiske tilnærmingen	84
Psykopedagogisk tilnærming	84
Kjennetegn ved den psykopedagogiske tilnærmingen	85
Konfliktsyklus og kriseintervensjon	89
Humanistisk pedagogikk – gruppearbeidsmetoder	94
Realitetsterapi	94
Involveringspedagogikk	96
Vurdering av humanistiske bidrag	98
Atferdsmodifikasjon i skolen	99
Valg av målatferd	99
Observasjon og registrering av atferd	100
Tiltak for å fremme positiv atferd	101
Kognitiv atferdsmodifikasjon	103

Vurdering av atferdsmodifikasjon	105
Strukturert undervisning	108
Strukturbegrepet praktisert	109
En modell for strukturering av læringsmiljøet	109
Sekvensering av læringsoppgaver	111
Vurdering av strukturert undervisning	112
Oppsummering og kommentar	113
Hva skiller tilnærmingene?	113
 <i>Kapittel 5</i>	
<i>Skoleperspektivet og skolens handlingsplan</i>	119
Skolen som utgangspunkt for endring	122
Skolebasert forebygging	124
Eksempler fra skoleomfattende handlingsplaner	128
Planstyrt, programstyrt og saksorientert utviklingsarbeid	136
Skoleomfattende tiltak – forskningsresultater	137
Oppsummering og kommentar	140
 <i>Kapittel 6</i>	
<i>Klasseromspektivet – læreren som klasseleder</i>	145
Fysiske og sosiale rammebetingelser	146
Hvordan oppstår problematferd i klassen?	148
Klassens utviklingstrinn	148
Klasseledelse som situasjonstilpasset ledelse	152
Etablering av kontakt og relasjoner	153
Prinsippet om laveste effektive inngrepsnivå	155
Det didaktiske nivået: direkte formidling og elevaktiv læring	156
Forebyggende klasseledelse	162
Atferdskorrigerings	168
Aggressive og utagerende elever i klassen	175
Oppsummering og kommentar	182
 <i>Kapittel 7</i>	
<i>Sosial kompetanse hos barn og unge</i>	186
Fra generell til sosial kompetanse	188
Barn og unges kompetanse	188
Det sosiale kompetansebegrepet	190

Teorier om utvikling av sosial kompetanse	197
Læringspsykologi og sosial kompetanse	197
Mestringskompetanse	200
Hva påvirker kompetanseutviklingen?	201
Sosiale ferdighetsdimensjoner	203
Atferdsvurderinger	206
Empati	206
Samarbeid	207
Selvhevdelse	207
Selvkontroll	208
Ansvarlighet	208
Lærervurderinger av 10- og 13-åring	209
Perspektivforskjeller	212
Kjønnsforskjeller	213
Sosial kompetanse, problematferd og henvisninger	214
Oppsummering og kommentar	214

Kapittel 8

<i>Sosial læring i skolen</i>	218
Begrepsanalyse	219
Individuelle og miljømessige forutsetninger	219
Kompetansens innhold	220
Sosiale utviklingsprosesser	221
Kompetansens resultater	221
Sosial kompetanse, skoleprestasjoner og vennskap	222
Vennskap og sosial kompetanse	223
Læring av sosial kompetanse	224
Sosial persepsjon	224
Sosiale basisferdigheter	224
Sosiale problemløsningsferdigheter	225
Selvinstruksjon	226
Generalisering	226
Skolebaserte tiltak for å fremme sosial kompetanse	227
Norske programmer	232
Steg for steg	232
Kreativ problemløsning i skolen (KREPS)	233
Evalueringsprogrammer	234
Bidrag fra skolemiljø, lærere og undervisning	236
Modeller for kompetanseutvikling	237
Sosial kompetanseopplæring som forebyggende strategi	237

Retningslinjer for programmer for sosial og emosjonell læring (SEL)	240
En flernivåmodell for sosial kompetanseutvikling	241
Er sosial opplæring en oppgave for skolen?	244
Oppsummering og kommentar	246
<i>Referanser</i>	251